

Фелікс Барановський

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

F. Baranovsky Regional measuring of political culture. *The theoretical aspects of the regional measuring of political culture are examined, the most essential factors of smoothing of interregional contradictions of political culture in Ukraine are determined.*

Сучасний політичний простір України визначається неоднорідністю, маргінальним станом політичної культури сучасного українського суспільства, що полягає в існуванні культур різних соціальних груп, які ще не інтегрувалися в єдину політичну спільноту, а також її провінційністю за характером, який зорієнтований на місцеві, регіональні інтереси та передбачає існування певних регіональних політичних субкультур.

Політико-культурні дослідження можна вважати одним із важливих напрямів політичної географії. Ідея політичної культури дозволяє глибше досліджувати мотивацію політичної поведінки громадян і інститутів, виявити причини безлічі конфліктів, які неможливо було б пояснити, спираючись на традиційні для політики причини: боротьбу за владу, перерозподіл ресурсів тощо.

Дослідження регіональних політичних культур мають міждисциплінарний характер. Його теоретичні основи є важливими, зокрема, в контексті політичної психології та політичної соціології.

Характеризуючи нерозривний зв'язок практичних дій людини у сфері влади з пошуком своїх політичних ідеалів і цінностей,

політична культура інтерпретується як певна духовна програма, модель поведінки людей, що постійно відтворюється на практиці та відображає найстігкіші індивідуальні риси поведінки і мислення, які не підлягають миттєвим змінам під впливом кон'юнктури або емоційних переживань.

У цьому значенні політична культура є формою освоєного людиною досвіду минулого, тієї позитивної спадщини, яку залишили їй попередні покоління. Іншими словами, політична культура є політологічним еквівалентом психоаналітичного архетипу (колективного несвідомого).

Регіональна політична культура може бути визначена як система уявлень членів спільноти про свою самобутність та певна сукупність емоційних станів, орієнтацій, установок і норм діяльності людей щодо підтримки своєї ідентичності. Регіональна політична культура є субкультурою щодо загальнодержавного і міжнародного рівнів просторових соціальних явищ. На регіональному рівні вона, навпаки, виконує системоутворювальну роль. Основна функція регіональної політичної культури — забезпечення спадкоємності традицій, реалізація соціокультурних функцій політики на певному рівні просторової організації суспільства.

Зазначені обставини спонукають до необхідності та зумовлюють важливість проведення теоретичного аналізу саме регіонального виміру політичної культури.

Цей аналіз становить інтерес з погляду змін провідного типу політичної культури в процесі подолання тоталітарної ідеології, формування багатопартійної системи, електоральної поведінки, соціальної напруженості, політичних конфліктів тощо.

Неоднорідність та дискретність українського політичного простору полягає принаймні у двох аспектах. З одного боку, українське суспільство все ще залишається багатокладним. Країна живе як би в різних «епохах» одночасно (від постіндустріальних мегаполісів — столиці та обласних центрів — до патріархальних віддалених сільських районів). Спрямованість політичних процесів і швидкість змін у регіонах розрізняються неабияким чином. З іншого — існують політико-географічні ознаки певного територіального розлому, пов'язаного з тяжінням окремих регіонів країни до тих чи інших культурних типів, яке зумовлене особливостями історичного розвитку, ментальними та мовними відмінностями.

У сучасній Україні існують особливі політичні культури, засновані на своєрідній регіональній ідентичності, яка формується в окремих регіонах. Наприклад, політико-культурна відособленість є характер-

ною для Галичини, Слобожанщини, Донбасу, Криму, столиці — Києва тощо.

Стрижнем регіоналізації на перший план виходять культурні характеристики, які є менш рухливими і мінливими, ніж ідеологічні, політичні або економічні. Очевидно, що поняттям «культура» охоплені і мова, і релігія, і економіка, і багато інших категорій.

У цьому контексті важливим постає питання про регіональну свідомість. Її можна вважати однією з форм сприйняття групової спільноти, що виникає на основі відчуття єдності території.

Часто регіональна свідомість асоціюється з проявами націоналізму, особливо якщо суверенна держава ділиться на регіони за національними ознаками. В нашому випадку це часто-густо пов'язано з агресивністю до сусідніх етносів, ігноруванням, ображенням чужих національних почуттів або їх неправильним тлумаченням, що, у свою чергу, стає причиною міжетнічного протистояння.

В умовно моноетнічних країнах регіональна самосвідомість може збуджуватися багатьма причинами: соціально-економічною нерівністю регіонів, відчуттям небезпеки з боку сусідньої держави або, навпаки, гіпертрофованими до неї тяжінням та прихильністю, наявністю особливих економічних функцій у території, традиціями життєвого устрою і культури, наслідками певної екологічної катастрофи тощо.

Нарешті, на процес формування регіональної свідомості може впливати і природне середовище. Тривале, багатовікове перебування людей у певній місцевості відображається на структурі економіки регіону, звичаях, психічному складі, позначається на матеріальній, духовній і політичній культурі.

Вітчизняний дослідник А. Стегній, розглядаючи регіональний чинник розвитку політичної культури населення України, говорить про сегментації політико-культурного простору України¹. «Регіональні спільноти, що існують, відрізняються особливою регіональною свідомістю, основою на регіональній ідентифікації, регіональних інтересах і цінностях, загальному історичному і політичному досвіді, етноконфесійних особливостях, наявності регіональних «агентів» формування політичної культури»². Дослідник наполягає на правомірності твердження про відсутність в сучасному українському суспільстві консенсусної політичної культури із узгодженим ставленням громадян всієї країни в цілому до конкретних політичних сил, які відстоюють відповідні ідеологічні цінності і політичний вектор розвитку, зокрема до зовнішньополітичного курсу в умовах розгортання глобалізаційних процесів³. «Разом с тим можна казати про існування в нашій країні конфліктних політичних культур в регіональному вимірі»⁴.

Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати існування в Україні конфлікту політичних культур, який є вищим типом в ієрархії політичних конфліктів, тобто конфліктом соціокультурного рівня. Це означає, що конфліктогенне середовище підживлюється різницею в цінностях, нормах і способах суспільного життя. Тому з погляду політичної регіоналістики необхідно приділити серйозну увагу проблемам національної самосвідомості, політико-культурним протиріччям як у межах України загалом, так і в певних регіонах. При цьому особливий інтерес становить вивчення протиріч по лінії Схід — Захід, оскільки вони мають ціннісний характер, а політичні конфлікти такого типу виникають тоді, коли відбуваються зіткнення політичних культур як сукупності різних цінностей, норм, правил, звичаїв, традицій, способів політичного життя. Інакше кажучи, політична культура є інтенціональною, сенсоутворювальною сукупністю способів політичного життя, що склалася і еволюціонувала на основі історичного досвіду суб'єктів соціальних відносин і діяльності. За такого трактування політичної культури стає зрозумілою особлива природа і особлива складність конфліктів, що виникають у цій царині.

У цьому сенсі у річищі проблематики доречним з точки зору теоретичних пошуків бачиться розгляд теорії соціальних розмежувань С. Липсета і С. Роккана⁵. Центральним в їх концепції стало поняття «розмежування» або «розкол» (cleavage). Ця теорія відзначає такі ознаки соціального розмежування:

- соціальне розмежування є структурним конфліктом між соціальними групами;
- ключові соціальні розмежування склалися історично впродовж десятиків і сотень років;
- соціальні розмежування транслуються у політичну систему за допомогою партій, які розташовуються на полюсах таких розмежувань;
- програми і електоральні стратегії партій значною мірою задані їх роллю артикуляторів соціальних розмежувань.

Для Європи найважливішими розмежуваннями Липсет і Роккан вбачали структурні конфлікти між центром і периферією, церквою і державою, містом і селом, власниками і робітниками. Зокрема, перші два актуалізувалися внаслідок національних революцій. Виникли дві лінії розмежувань: конфлікт між культурою центру і культурами провінцій та периферій, що мають свої етнічні, лінгвістичні і релігійні особливості, а також конфлікт між підсиленням держави і привілеями церкви, що історично зміцнилися. Розкол між містом і селом, власниками і робітниками виник у ході індустріальних революцій.

Кожному з вищевказаних розмежувань відповідає ідеологічний розкол, що відображає здатність базових соціальних розколів транслюватися в ідеологічну сферу. Розкол місто/село тісно пов'язаний з ідеологічним виміром «лібералізм/консерватизм». Класове розмежування, у свою чергу, пов'язане з ідеологічним розколом «ліві/праві» тощо. Розмежуванням відповідає виникнення таких видів політичних партій: центр/периферія — партії на етнічній і мовній основі; держава/церква — релігійні партії; місто/село — аграрні, консервативні і ліберальні партії; власники/робітники — соціалістичні партії.

Вищезгадане соціальне розмежування по лінії Схід — Захід в Україні цілком вписується у концепцію Ліпсета-Роккана, особливо щодо ідеологічного розколу, що виражається у існуванні певних політичних партій, які відповідають електоральним уподобанням окремих регіонів (наприклад, ВО «Свобода» — Партія регіонів).

Водночас самі партії здатні впливати на структуру розколів, артикулюючи ті або інші позиції в рамках своїх стратегій як раціональних акторів.

В Україні зберігається серйозний конфліктний потенціал регіональної ідентичності всупереч прагненню деяких представників політичного класу створити солідарне суспільство з єдиною національною моделлю ідентичності. Ситуація ускладнюється прагненням локальних елітних груп зберегти значущими ті регіональні моделі, які дозволяють жорстко контролювати формування громадської думки на місцях і направляти її.

«Сучасним українським регіональним елітам вигідна підтримка якщо не конфронтації, то хоча б напруженості у взаємовідносинах між різними регіональними спільнотами»⁶.

Проте, як слушно стверджує відомий український вчений Л. Нагорна, «яким би гострим не було суперництво регіональних еліт, ніякою мірою не можна допускати переростання його у ворожість»⁷.

У цьому контексті, на нашу думку, досить важливо зробити наголос на необхідності обережного ставлення до проблеми децентралізації, оскільки зовсім не втручатися в питання правового регулювання місцевого управління та самоврядування можуть собі дозволити лише центральні органи влади досить благополучних країн з високим рівнем розвитку економіки, розвинутою політичною культурою, яка сформована в суспільстві консенсусом щодо основних демократичних цінностей, включаючи невід'ємне право населення на місцеве самоврядування. Інакше останнє може бути віддане на відкуп регіональним елітам (найчастіше менш демократичним і набагато більш егоїстичним, ніж центральна влада), які прагнуть інтегрувати місцеві

органи у свій приватний механізм, змусити їх функціонувати за правилами, не завжди сумісними з канонами демократії.

У цьому плані слушною виглядає думка сучасних дослідників, які, зокрема, стверджують: «В умовах неготовності суспільства до демократичного контролю за владою виникає загроза того, що, прагнучи демократизувати управління суспільством, ми, долаючи одні форми авторитаризму, стимулюємо розвиток інших. Стосується це і місцевого самоврядування. Місцеві еліти так само були відірвані від решти соціальних груп, як і еліти центральних органів влади. Механізми формування органів місцевого самоврядування відзначаються ще більшим цинізмом, аніж обрання центральних органів влади. Тому можливим наслідком передачі повноважень органам місцевого управління може бути посилення місцевого авторитаризму. Отже, децентралізація влади не означає автоматичного просування по шляху демократичних реформ»⁸.

Проблема формування загальногромадянської політичної ідентичності в нашій країні стоїть наразі дуже гостро. Посттоталітарна свідомість населення, фрагментарна політична культура на регіональному рівні майже обов'язково поєднуються з такого роду стереотипами, протиставляючи «своїх» і «чужих», демонструючи некритичне схвалення характеристик «своїх» і приписування «чужим» більш низького статусу. До характеристик посттоталітарної особистості належать і негативні установки до «чужаків», політичний конформізм стосовно своєї групи, консерватизм, войовничість, релігійність, нетерпимість до інакомислення, політична інтолерантність, відмова від пріоритету раціональних засад у виборі політичної позиції.

Подолання цих негативних ознак політичної культури вимагає культивування на рівні політичної свідомості населення країни демократичних цінностей, які б сформували адекватність сприйняття і розуміння політичних процесів та адекватну до цього розуміння політичну поведінку. До таких ціннісних аспектів політичної культури, зокрема, належать: забезпечення особистих прав і свобод; суспільна толерантність як гарантія стабільності та відкритості суспільства; руйнування стереотипу меншовартості української нації; формування віри у можливість і необхідність самостійного, незалежного розвитку, який би виступав основою рівноправних стосунків з сусідніми державами і створив би імідж України, як держави, відкритої для всебічних контактів зі світом.

Стосовно конкретного механізму вищезазначеної культивування політико-культурних цінностей, то, перш за все, слід вести мову про певну державну політику, яка має створювати необхідні умови для досягнення цих цілей.

На нашу думку, ця політика може мати два ключові елементи: інформаційний та сутнісний. Щодо першого елемента, то в ньому провідну роль мають відігравати заклади освіти, культури та ЗМІ, які повинні впливати на ціннісні орієнтації суспільства. В основі другого лежить забезпечення таких реальних складових суспільного розвитку, як безпека, порядок та свобода, а також формування потужного середнього класу, який у розвинених демократичних державах є носієм та хранителем вищезазначених цінностей.

У підсумку, виходячи з проведеного аналізу, вважали за необхідне виокремити найбільш важливі чинники згладжування міжрегіональних політико-культурних протиріч в Україні. Серед них, на наш погляд, є такі:

1. Баланс інтересів як важливий чинник визрівання консенсусної політичної культури в сучасному українському суспільстві, включаючи її просторові аспекти.

2. Підсилення міжрегіональної комунікації та зростання соціальної мобільності. Цей факт має привести до значного розмивання традиційних соціальних меж та послаблення яскраво виражених субрегіональних політичних культур і, як наслідок, до послаблення регіонального рівня партійної ідентифікації, «прихильності» електорату окремих регіонів до «своєї» партії.

3. Повна демократизація політичного життя, реальний, ефективний захист прав людини, культура добровільної асоціації, розумно-го компромісу і солідарності.

4. Прискорене економічне зростання, держава загального добробуту. Ці чинники мають слугувати поштовхом для згладжування відмінних рис різних електоральних груп і розширення партійних програм, які б стали адресуватися всьому суспільству.

5. Створення політичної нації, основою формування якої будуть прагматичні цілі, зумовлені необхідністю протистояти зовнішнім викликам та загрозам.

6. Формування у суспільній свідомості почуття спільності долі як основи політико-культурної єдності.

7. Прищеплення населенню країни, незалежно від регіональної належності, здатності цінити чуже, оскільки вона передбачає здатність сприймати цінності загального порядку як спільні цінності.

8. Базовим елементом суспільного консенсусу має стати єдиний політичний знаменник, в основі якого буде опора на те, що об'єднує, на противагу тому, що роз'єднує.

9. Для України інтеграція до Європи, прийняття її громадянами загальноєвропейської ідентичності означає беззастережне прийняття

певних етичних, духовних, політичних цінностей, що виникли в контексті суто європейської культури. Усвідомлення суспільством тотожності патріотичних засад та універсальних демократичних цінностей, притаманних європейській спільноті, є важливими чинниками реалізації національних інтересів нашої держави. Процес набуття європейської ідентичності органічно вписується у річище розвитку української національної ідеї, оскільки має стати об'єднувальним чинником у рамках подолання внутрішньополітичних конфліктів, послабити напруженість усередині держави, яка викликана регіональними суперечками.

¹ Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2005. — № 3. — С. 97.

² Там само.

³ Див.: там само.

⁴ Там само.

⁵ Див.: Lipset S., Rokkan S. Cleavage Structures, Party System, and Voter Alignments // The West European Party System. — Oxford, 1990.

⁶ Зоткін А. О. Вплив культурно-цивілізаційних відмінностей на ступінь інтегрованості українських владних еліт // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. — Т. 2. — С. 497.

⁷ Нагорна Л. П. Конструювання ідентичностей у політичних проектах українських регіональних еліт // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. — Т. 1. — С. 86.

⁸ Демократія і регіональна еліта: політико-правові проблеми в столиці України — місті Києві: Монографія / Кресіна І. О., Коваленко А. А., Молибога Р. М., Перегуда Є. В. — К.: Логос, 2005. — С. 23.